

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2021

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 70

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 7.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihleswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa).
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/kombisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 I tihosi√ na maphorisa.√ (2)
- 1.2 Hileswi a a ri na timbyana leti a a famba na tona eku hloteni.√ (1)
- 1.3 ekhombyeni./A.√ (1)
- 1.4 Hileswi a nga ala a ya eku hloteni hambileswi hosi na maphorisa a va arisa vanhu ku hloti./Hileswi a nga ala a ya eku hloteni hambileswi nawu wa tiko a wu nga pfumeli.√√ (2)
- 1.5 Nhlokomhaka i 'Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena', i xivuriso lexi hlamuselaka leswaku loko u karhata vanhu va matimba, u nge hlamali loko va ku vuyela, va ku karhata na wena emahlweni. Leswi swi seketeriwa hi hungu ra xitshuriwa leri vulavulaka hi Dongolwani loyi a a phasile nyarhi loko a ri eku hloteni kutani a kumeka a ri ekhombyeni.√√ (2)
- 1.6 Hileswi a a swi tiva leswaku nyarhi i xiharhi lexi nga na khombo eka vanhu./Hileswi a a swi tiva leswaku nyarhi i xiharhi xo leva swinene lexi nga n'wi dlayaka hi ku tsopeta/copeta ka tihlo.√√ (2)
- 1.7 Hileswi nyarhi a yi sungurile ku kariha kutani ti sungula ku chava ku dlayiwa.√√ (2)

- 1.8 1.8.1 A a ta va a dlayiwile hi nyarhi.√√ (2)
- 1.8.2 Ko va loko a yi khunguvanyisile/hlundzukisile.√√ (2)
- 1.9 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku yingisa swi tlula magandzelo.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.)
- 1.10 Swi kombisa leswaku a a twa ku vava ngopfu hi ku lumiwa hi mimpfindlopfu kutani a a vona swi antswa ku tinyikela eka nyarhi hambileswi a a nga swi vonangi leswaku yi fambile.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.11 Xitshuriwa xa B xi humelerisa hungu ra vahloti lava tsakisiwaka hi ku va va swi kotile ku dlaya nyarhi./Xitshuriwa xa B xi humelerisa hungu ra varindzi va le ntangeni wa swiharhi lava kumeke nyarhi leyi dlayiweke.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)
- 1.12 Ndzi nga swi tsundzuxa leswaku swi tshika ku dlaya swiharhi hikuva swi ta hela, leswi nga ta endla leswaku vapfhumba va nga ha endzi./Maphorisa ya le ntangeni ya nga tsundzuxiwa leswaku ya lavana na vadlayi va nyarhi leyi.√√ (2)
- 1.13 Ku nga thoriwa vahlayisi va swiharhi vo tala emintangeni ya swiharhi./Ku nga vakeriwa switirhisiwa swa xithekinoloji eka swiharhi leswi nga kotaka ku rila loko swo tshuka swi hlaseriwile hi vahloti.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.14 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi nyarhi, leswi seketeriwaka hi xitshuriwa xa B laha ku kombisiweke nyarhi./Eka xitshuriwa haswimbirhi ku humelerisiwile mhaka ya ku hlota.√√ (2)
- 1.15 Eka xitshuriwa xa A muhloti wa tiveka leswaku i Dongolwani kasi mavito ya vahloti eka xitshuriwa xa B a ya tiveki./Eka xitshuriwa xa A nyarhi yi kotile ku pona kasi eka xitshuriwa xa B yi dlayiwile.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

U kota ku hatla u tiva mavabyi lama a ma tumberile kutani u kuma vutshunguri.√
Mavabyi ya mbilu ya hunguteka.√ Mafurha lama nga kona emirini ya nga hunguteka.√
Matimba ya swakudya leswi nga lavekiki emirini wa munhu ya nga hunguteka.√ Swi
nga hunguta ku ngheniwa hi mavabyi ya swiribyana eka tinsu.√ Swi pfuna leswaku
xivindzi xa munhu xi tirha kahle.√ Swi endla leswaku munhu a kuma ntsako hi ku va a
hlayisile vutomi bya un'wana.√

[Ntsengo wa marito = 75]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√ (07)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (03)

[Avela timaraka eka timhakankulu ta nkombo ntsena.]

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

	MINTSHAHO		MINKUTLUNYA
1.	'Loko u nyikela hi ngati wa kamberiswa leswaku a wu na mavabyi yo karhi emirini wa wena, leswi pfunaka leswaku u kuma vutshunguri ka ha ri na nkarhi.'	1.	U kota ku hatla u tiva mavabyi lama a ma tumberile kutani u kuma vutshunguri.√
2.	'Ku nyikela hi ngati swi nga hunguta ku va munhu a hlaseriwa hi mavabyi ya mbilu.'	2.	Mavabyi ya mbilu ya hunguteka.√
3.	'Swi nga pfuna ku hunguta mafurha lawa ya nga kona emirini wa munhu leswaku ya nga tlakuki, ya vanga mavabyi man'wana.'	3.	Mafurha lama nga kona emirini ya nga hunguteka.√
4.	'Ku nyikela hi ngati swi pfuna ku hunguta matimba ya swakudya leswi nga lavekiki emirini wa munhu.'	4.	Matimba ya swakudya leswi nga lavekiki emirini wa munhu ya hunguteka.√
5.	'Ku va munhu a nyikela hi ngati minkarhi yo tala swi nga pfuna leswaku a nga ngheniwi hi mavabyi ya swiribyana eka tinsu.'	5.	Swi nga hunguta ku ngheniwa hi mavabyi ya swiribyana eka tinsu.√
6.	'Loko u nyikela hi ngati swi nga pfuna leswaku xivindzi xa wena xi tshama xi hanyile kahle, xi tirha hi mfanelo.'	6.	Swi pfuna leswaku xivindzi xa munhu xi tirha kahle.√
7.	'Munhu a nga fanelangi ku ehleketela yena ntsena kambe u fanele a ehleketela van'wana hi ku nyikela hi ngati, leswi nga ta endla leswaku a titwa a tsakile ku va a hlayisile vutomi bya munhu un'wana.'	7.	Swi endla leswaku munhu a kuma ntsako hi ku va a hlayisile vutomi bya un'wana.√

[Ntsengo wa marito = 75]

Makoreketelo ya nkomiso:

Makoreketelo ma fanele ma kongomisiwa eka timhakankulu na ku papalatiwa ka timhaka leti nga pfuniki nchumu.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi mukhuva lowu landzelaka:

• Maavelo ya timaraka:

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N = (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
- Timaraka ti3 i ta ririmi: **R = (3)**
- Ntsengo wa timaraka: **10**

• Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:

- Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we ya ririmi.
- Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi ta ririmi.
- Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: Nyika timaraka tinharhu ta ririmi.

• Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:

- Mintshaho ya 6–7: a nga nyikiwi maraka ya ririmi.
- Mintshaho ya 1–5: nyika maraka yin'we ya ririmi.

LEMUKA:**• Ntsengo wa marito:**

- Vakamberiwa va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke, kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka. Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa lexi hetisaka ntsengo wa le henhla lowu vekiweke wa marito kutani u tshika lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 Huletts.√ (1)
- 3.2 xilogeni./A.√ (1)
- 3.3 Ku tiyisisa/tshikelela mhaka ya leswaku chukele leri ri nyanganya/tsokombela swinene.√√ (2)
- 3.4 Swi tikomba onge Khampani ya Huletts hi yona yi ri yoxe leyi endlaka chukele ro tsokombela, leswi nga riki ntiyiso hikuva ti kona tin'wana leti na tona ti endlaka chukele ro tsokombela.√√ (2)
- 3.5 Ya na nkucetelo wo endla leswaku vaxavi va ya xava chukele leri leswaku va ta nyikiwa rin'wana mahala.√√ (2)
- 3.6 Va tsakile√ hikuva va le ku n'wayiteleni.√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI**XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Swi le patwini/gondzweni,√ ku vonaka tirhoboti na mimovha√./Swi le movheni√ hikuva swi tshamile endzeni ka wona.√ (2)
- 4.2 Swi kombisa leswaku a hi ro sungula ximunhuhakwa lexi xi tsariwa thikithi.√ (1)
- 4.3 nawu./A.√ (1)
- 4.4 Hileswi xi nga tivoniki nandzu ku va xi vulavula hi riqingho ra le nyongeni xi ri eku chayeleni.√√ (2)
- 4.5 Ndzi nga vula leswaku a ri kahle hikuva xi nga vanga tinghozi hikokwalaho ko tirhisa riqingho xi ri eku chayeleni.√√ (2)
- 4.6 A ndzi ta hlundzuka/khunguvanyeka√ hikuva a swi ta va swi vula leswaku a xi tiyimiselangi ku teka switsundzuxo swa van'wana.√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5: PROSI**XITSHURIWA XA F**

- 5.1 I ku yisa rito xifuva eka vundhawu./I ku vumba vundhawu.√ (1)
- 5.2 Siku ra ntshamo a ri fikangi.√ (1)
- 5.3 I ku komba vun'wini./I ku komba leswaku hofisi i ya yena n'wini.√√ (2)
- 5.4 A ya/ma te masiku na hina hi ta hoxa ya hina ya vusiwana.√√ (2)
- 5.5 Leswi na wona ntshamo wa kona wu nga lo ntlwii,√ hi vaahluri vo voyamelatlhelorin'we ke!√ (2)
- 5.6 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xin'wana hi rito 'tala' lexi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nyikiweke eka papila ra swivutiso leyi vulaka ku va swilo swi tlula xin'we. Swikombiso: Vafana va **tala** ku ya etikerekeni loko ku fika minkarhi ya makhisimusi./Kokwana u komberile vafana ku cela **tala** rin'wana hikuva leriya ra khale ri tele hi thyaka.√√ (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30****NTSENGO HINKWAWO: 70**